Emlékezés Kondor Bélára

A XX. SZÁZAD magyar művészetének egyik legnagyobb formátumú művészére, Kondor Bélára emlékezünk, aki már több mint nyolc éve halott és még csak most lenne ötven éves.

Most lenne ötven éves, tehát kortársunk volt.

Ezt jó érzéssel írhatom le mindazok nevében, akik indulásától ismerték és megértették munkásságát, mert ezek mindegyike átélhette, amit különben csak századokban lehetséges mérni: szemtanúi voltunk a művészettörténet új fejezete megszületésének, láttunk és alkotóútján végigkísértünk egy nagy személyiséget, akiről tudtuk, hogy nincs szüksége az időre ahhoz, hogy biztonsággal besoroltassék a múlt nagyjai közé.

Már első nyilvános jelentkezésekor sem volt kétséges, — jelezzük ezt az időt az 1960-ban rendezett első önálló kiállításával —, hogy a fiatal Kondor Béla sajátosan új vonásokat határoz meg a modern magyar művészetben. Nem akarok e kiállítás hivatalos és szakmai fogadtatásáról írni, bár jelentős volt, hiszen hosszú időre eldöntötte Kondor értékelését. Hogy mégis említem, teszem azért, mert már ezen az első nyilvános bemutatkozásán jelentkezett mindaz, ami sajátossága maradt művészetének, s ez valóban csak az üstökösként feltűnő nagy egyéniségek képessége.

Nem volt ún. „modern művész" a szónak abban a formális értelmezésében, hogy modern művészet az, amely a nagy egyetemes kortárs irányzatok valamelyikéhez kapcsolható. Így kiállítását nem kísérhette olyan kritika, amely analógiát teremtett volna közte és a bárhol uralkodó művészeti törekvések között, segítve ezzel megértését és elfogadását. Senki nem próbálkozhatott azzal, hogy besorolja alkotásait a létező irányzatok közé. Ez természetes a legnagyobbaknál, akiknek modernsége nem analógiákban mérhető, mert ők maguk a megteremtői és meghatározói a korszerűség „új" szabályainak. Kondor Béla ezek közé tartozott. Néhány évnek kellett csak eltelnie és művészeti életünk bizonyította ezt: a hatvanas évek közepére már iskolateremtő művész lett, amikor az induló fiatalok legjelesebbjei az ő formai-tartalmi szemléletét követve alakították ki útjukat.

MÁR ELSŐ KIÁLLÍTÁSÁN bizonyossá vált az is, hogy Kondor a tradíció fogalmát új határokban szabja meg, új értelmezést ad ennek. Nem szűkítette sem korszak, sem mester a művészettörténethez való kapcsolódását. Ez a magatartás — bármennyire hihetetlenül hangzik ma már — abban az időben egyedülálló volt. És e múlthoz való kapcsolódásában nemcsak a horizont kitágítása volt a sajátos, hanem értékeik hasznosítását is másképp értelmezte, mint bárki a generációjából. Semmit nem kölcsönzött sem élő, sem halott mestertől, irányzattól, korszaktól, ami a mestert, irányzatot vagy korszakot meghatározta. Úgy viselkedett, mint egy lelkiismeretes tanuló, aki beáll a mesterhez, mert meg akarja ismerni szakmája minden lehetséges fortélyát. Szakmát tanulni: ez volt a viszonya mindenhez és mindenkihez, a művészet múltjához és jelenéhez. A hagyománynak ilyen tág értelmezése és ilyen fajta hasznosítása egyszerre tette sajátosan önmagává — felületesen úgy is mondhatjuk, hogy rokontalanná — és ugyanakkor az örökölhető tudás birtokosává. Tulajdonképpen ez nagyon rövid időt igényelt, s amikor már tudott mindent, ami jó mesterré avatta, a tanulóból barát lett: egyenrangú társa Dürernek, Blake-nek, Barcsaynak, a középkor ikonfestőinek. Ma is pontosan emlékszem diplomamunkája védésére — 1956-ban volt —, amikor olyan szakmai előadást tartott, amelyet öreg professzorok megirigyelhettek. Mert megtanult minden lehetségest, de a diplomamunkát akkor sem lehetett határozott iskolába besorolni. És jólesik emlékezni arra is, hogy főiskolai mesterei — álljon a nevük itt: *Barcsay* Jenő, Kmetty János és *Koffán* Károly — már akkor mesterként tekintették.

Pedig azok a vonások, amelyeket modernségével, illetve tradíció-értelmezésével kapcsolatban megfogalmaztam, lépten-nyomon kiváltotta az érthető értetlenséget. Érthetőt, hiszen nem tartozott sem a támogatottak, sem a tiltottak táborába. Értetlenséget, mert sem hivatalos, sem hívatlan esztétikai szabályok nem segítették megközelítését.

Kondor Béla illusztrációja Az ember tragédiájához

A TARTALOM SZFÉRÁJÁBA tartozott az, ami azonban a leglényegesebben új volt benne: a gondolat megfogalmazásának mikéntje. Úgy mondjuk: egymagában vállalkozott arra, amire a múlt mestereinek egész sora együttesen vállalkozott csak, megteremteni az adott idő, az adott társadalom, az adott hely lényegét kifejező szimbólum-rendszert. E kérdéssel a Kondor-irodalom bőségesen foglalkozott, bár még a jövő feladata, hogy összeállítsuk jelképeinek korpuszát, keressük gyökerüket, megadjuk lehetséges feloldásukat. Azonosan komoly feladat ez, mint akár a középkori ikonográfia bármelyik területének kutatása. De a legfontosabbra már rámutatott az irodalom: *ezek a jelek egyéniek, őmaga teremtette őket.* Izgatóak és kíméletlenek, mert megértésük nélkül nem közelíthető meg a mű.

Riasztóak vagy menedéket mutatnak, hol pusztulást jósolnak, hol pedig a szépség győzelmében mélyítik hitünket. Megengedik azt a reményt, hogy bizakodjunk az embertelenség bukásában, de a tekintetben nem vezetnek félre, hogy a hatalom a miénk, elpusztítani a világot. A hatalmas BOMBA szétrepeszti a kozmoszt, torzzá nőtt SZÖRNYEK sötétítik el a napot, de a PLÉH KRISZTUS kitárt karja alatt menedéket talál az élet, a SUGÁRZÁS szivárvány-ragyogása, az ÓDA A SZÉPSÉGHEZ gyönyörű asszonya, a VIRÁG szerelmesei, az ESKÜVŐ kedves párja nem feledtetik a boldogság lehetőségét. Mit jelent ezeken a képeken a király, az ostromlott mennyország, a nagy madár, a pokol. Ezekiel és az angyalok idelátogató serege, a Dózsának kifaragott és megfestett szárnyasoltár, repülők, tankok, furcsa gépek, Csokonai angyala vagy a halál és a darázskirály? Mert mindezek jelek, amelyek feloldásra, értelmezésre várnak, és e feloldás és értelmezés kötetet tölt meg.

NEM Ő AZ EGYETLEN, de századunkban a kevesek közé tartozik, akiknek tudományos feldolgozását ezen az úton is meg kell közelíteni.

A feloldás forrása még bizonyosan az emlékezet. A vele való beszélgetések, tudása annak, mi érdekelte, mit olvasott, mit szeretett, miről hogyan gondolkodott, mindezek fontosak a megértéséhez. De van valami, ami ennél lényegesebb: ezek a versek, írások, megjelent két kötete, a „*Boldogságtöredék*" és a „*Jelet hagyni*" hatalmas dokumentáció éppen szimbólum-rendszere megközelítéséhez. Ilyen lehetőséget kevés művész nyújtott a kutatóinak, mint ő: egyenlő értékben, egyenlő ranggal egyszerre volt művész és író. Nagy László, a barát-költő, a kortárs magyar irodalom kiemelkedő egyéniségének tartotta. Rá hivatkozom, mert az irodalomtudomány területéről nem ismerek olyan törekvést, amely megkísérelné költészete besorolását modern irodalmunkba.

Ezek a költemények ikonográfiai forrásai a képekben megalkotott jelrendszernek. Nem szavakban megfogalmazott magyarázatok, mint ahogy a képek sem illusztrációi az írásnak. „*A Kondori festészet költészet* — írja Nagy László — *nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást... más a vers és más a megfestett kép. De ugyanaz a szellem viaskodik, panaszkodik, s kuncog és kényszerül ítélkezésre.*"

Ez forrásértékének lényege.

A verseket csupán a művészettörténet szempontjából említettem, mert annyi a kötelességem. Pedig beszélhetnék sajátos nyelvéről, szórendjéről, rangjairól, a szavak értelmét módosító szótagjairól. Mindezek együtt költészetének egyedülálló formáját adják. És műfajában ez a költészet filozófia, írója ismerte a Biblia prófétáit, rokona volt a „*Menny és Pokol házasságát*" író Blake-nek, vagy Rimbaudnak, aki „Egy évad a Pokolban" látomását fogalmazta meg. Mennyire igaz Nagy László figyelmeztetése: „*Ha modern költészetünkről szó esik, nem szabadna Kondor Béla nevét elsikkasztani.*"

HALÁLA UTÁN műveit megvásárolta az állam, így az ország minden jelentős múzeumában találkozhatunk alkotásaival. Ha még nem is oldódott meg reprezentatív állandó kiállítása, de legalább megfelelően védett az anyag és ami nagyon lényeges, a kutatás számára hozzáférhető. Azonban valamire mégis fel kell hívnom a figyelmet. Kevés falképet készített és azok közül sem került mindegyik rendeltetési helyére. Ezért szükséges a néhány megmaradtra különösen vigyázni. A margitszigeti Nagyszálló halljában áll egyik főműve. Időnként meglátogatom, s most, hogy cikket készültem írni róla, újra kimentem. Jobb nem beszélni arról, amit ott láthatunk. A kép alsó részét, a szép kék Dunát összekarcolta a telefonasztalka, a külföldi vásárlók pultjára rakott áruk belerajzolódnak a kompozícióba, az eléje tolt vasállvány időnként üres, időnként hímzett blúzokkal tarkítja a festményt. Világítása nincs: a nem neki készült felső neonfény a kép középső részén nem is ég. Tegyünk valamit az érdekében.

Mert ez még kötelességeink közé tartozik.

Műveinek védelme nyugtathatja meg lelkiismeretünket, amelyet még mindig zavar, hogy életében nem ismertük el nagyságát. Jószóval is alig, de „érdemes", „kiváló", vagy „Kossuth-díjas" művész nem lett belőle.

„*Kondor esetében per folyik, de az ő pártján előre ki kell mondani, akár suttogva, akár dadogva is: nincs és nem lesz feloldozás. Tévedni emberi esendőség, a tévedés joga" erkölcsi nonszensz, ragaszkodni a tévedéshez: bűn.*" (Nagy László)

Dávid Katalin

NAPLÓ

Február 15

Leedsben és Manchesterben nagy sikerű kiállításon mutatták be pénteken a Zeneműkiadó Bartók-év alkalmából megjelentetett partitúráit, valamint mai magyar zeneszerzők kompozícióinak kottáit, és hanglemezeket. A tárlat megnyitása után Durkó Zsolt és Somfai László tartott előadást.

Az első magyar táncházat nyitották meg Komarnóban. A magyar nyelvű Jókai Gimnáziumba Komáromból, Győrből, Esztergomból, Érsekújvárról, Gutáról, Dunaszentmiklósról és más városokból is szívesen eljönnek a diákok, hogy a táncon kívül a közös daltanulásokon, néprajzi, népzenei előadásokon részt vegyenek.

Népviselet a színpadon — fejdísztől a sarkantyúig címmel országos pályázatot hirdet a Duna-menti folklór fesztivál szervező bizottsága Király Ilus kalocsai népművész emlékére. A tervezők teljes rend öltözettel és díszítő kellékekkel pályázhatnak; a munkákat Kalocsára, az I. István út 1. szám alá kell küldeni 1981. június 15-ig.

Katajev: Bolond vasárnap című darabját mutatja be a Józsefvárosi Színház február 20-án.

Hommage á Bartók emlékkiállítás nyílik február 19-én a Vigadó Galériában. Megnyitót Kroó György mond, majd a Bartók Vonósnégyes ad koncertet.

A Baseli Nemzetközi Művészeti Vásár magyar anyagából tart bemutatót a Művészeti Alap a Duna Galériában február 18-tól.

Harold Pinter: A melegház című darabjának bemutatója március 6-án lesz a kaposvári Csiky Gergely Színházban.

Bertha Bulcsú: A fejedelem sírja felett című kötetét könyvpremieren mutatják be február 16-án, hétfőn este 7 órakor a Kossuth Klubban.

Perzsia művészete címmel Kádár Zoltán tart előadást február 16-án, hétfőn délután 6 órakor a Kossuth Klubban.

Dombormű egy kutyáról

Perzsi ismeretlen kuvaszok, távoli foxik, talán egy-egy vizsla, bizonytalan falusi kóborok ivadéka volt és egy biztos pulié, mert leginkább arra hasonlított. Pontosabban: hajalt rá. Mivelhogy a hajzata volt puliforma szőrzet, fekete és göndörkés, spröd rugókba gyűrűzött, a simogató kéznek mégis selymesen engedő. Ragadvány-nevét, a Perzsit is erről a gyapjasságáról kapta: perzsabárány-tapintású volt, mint régi urak télikabátján a göndör gallér, mint egykori asszonyok estélyi gála-bundája. Kan létére ragadt rá ez a nőies név, perzsasága okán, meg szelíd, simulékony természete okán, legelébb is azonban azért, mert az igazi nevét nem tudtuk. Kóbor volt, a leányfalusi hegyen, a Vöröskő alján szanaszét csatangoló ő is, mint feltehető ősei, kuvaszok, foxik, bizonytalan vizslák és az az egy biztos puli. Lehet, hogy volt itt valahol egy domboldali porta, volt ott egy igazi gazdája s volt igazi, kanhoz való neve, Duna vagy Bodri. Mi Perzsinek hívtuk, fogadott és bizonytalan gazdái, s ő jött, ha hívtuk, jött hívatlanul is.

Nem kosztolni járt hozzánk, nem maradék csontért, nem odavetett falatért, hanem önzetlenül. Kivált nem kockacukorért, ahhoz éppcsakhogy odaszagolt s otthagyta. Perzsi férfiasabb volt annál, hogy édesgetni engedje magát. Megjelent hajnalban, még aludt a ház, elfeküdt a tornácon, várogatott és aludt. Jött délelőtt, lekísért a Dunára fürödni, a bokor árnyékából szemmel tartott minket, fölloholt velünk délben vissza a dombra, aztán eltűnt egy időre. Beállított estefelé megint, hagyta magát meghempergetni a fűben, gyömöszöltette magát nagyboldogan vinnyogva, fülig húzott szájjal, visszahozta a kert végéből az elhajított követ: — keresd, Perzsi! — letette a láb elé és fölnézett ragyogva: — mégegyszer! Játszani járt hozzánk nyárról nyárra, híven és következetesen, nyilván azért, mert egyikünknek s tán egyszerre valamennyiünknek, lehetett valami vonzó szaga, talán a jókedvünk és az ifjúságunk csiklandó illata. Fiatal volt ő is, a negyedik nyáron is szinte kölyök még — egy rajba, egy bandába tartoztunk.

Csakugyan bandában inkább, mint társaságban laktuk mi tavasztól késő őszig azt a domboldali házat. Egymás hegyén-hátán laktuk a két szobáját, meg még a konyháját is. Szalmazsákokon, matracokon, cserge̋n egy-gyékényen éltük ott a hétvégeket, a szabadság-időt, esti iddogálásokban, nótázásokban, kurjongatásban, gitározásban, kártyában és szerelmekben laktuk a házat, a tornácát, a kertjét, a pócsmegyeri partot, az egész világot. A teliholdban is gitár szólt, a csillagokban is reszketett a szerelem, a fűben hempergett Perzsi.

Hosszúszárú kutya volt, majdnem olyan magas lábon, mint egy vizsla, majdnem olyan mozgékonyan, mint egy foxi, majdnem olyan borostyánszín szemmel, mint egy kuvász és egészen olyan kerek fejjel, borzasan és kedvesen, mint a puli. E sokfajta tartalom nemes és arányos formát öltött benne, Karcsúnak és elegánsnak volt mondható, perzsa hercegi sarjnak ez a falusi kóborgó és ágrólszakadt, gondosan kitenyésztett vérvonalúnak ez a kócos keverék. Ránézésre senki nem mondta volna róla, hogy nem valami ritka és különleges, előkelő fajta, messzi idegenből, valahonnan a mesés Keletről, nemhogy a leányfalusi felvégről. Érdekes jelenség volt, figyelemre méltó küllem, szügyén a sűrű fekete szőr közt azzal a fehér csillag-pettyel, fejebúbján azzal a tizian-vörhenyes tinccsel, melyet a lányok egy délután valami szesszel kiszőkítettek koromfekete üstökén.

Ezzel a jellel, jókedvű lányok büszke jelével csatangolt domb-szerte, völgy-szerte. Fején a jellel futott elénk már a második nyáron, mikorra kiszámította, mikor is szokott megérkezni a bandánk szombat délután a busz-megállóba odalenn a műúton. Futott elénk már a második nyáron, nyüszítve a boldogságtól, karcsú testét csak úgy tekergette-csavargatta az öröm és a telhetetlenül csóvált farka. Így futott elénk a harmadikon is szombatonkint, és utoljára még a negyedik nyár derekán, egy szombaton.

Akkor ezt a vak örömet, ezt a senki mást nem látó, senki mást nem halló, csak a mi bandánkra figyelő boldogságot, ezt az áradozó, fehér csillagos mellű, homlokon-jelölt lényt, játékosat, karcsút, önzetlen borostyánszeműt, szabadon csavargót, hűségesen visszajárót, elibénk futót homlokon találta a műúton egy robogó motorkerékpár. Perzsi! Nem nyikkant, elnyúlt a betonon hosszan, mintha kétszer oly hosszan, mint volt az ő elegáns, hosszú szárú teste, s nem mozdult többé.

Fölvittük a kerbe, leterítettük a fűre, ahol olyan jókat hempergett, ahol fülig húzott szájjal hagyta gyömöszölni magát, ahol futott a kőért, s fölnézett ragyogva: — mégegyszer! Többé nem mozdult ezen a füvön. Gödröt ástunk, és a teliholdban azon a nyáron nem szólalt meg gitár. Lehet, már nem is esett nyár végéig több holdtölte.

Abban az évben késő őszig ki-kijártunk a házba, egyszer-egyszer téli napokon is. Nem a sírjához persze, mert sírja Perzsinek nem volt, s így jel se volt rajta. Nem ástunk hantot fölé, nem akartunk semmi emberi jelet föléje, semmi emlékeztetőt rá. Csak a friss ásás nyoma, kikopaszodott kis tér, a kertbel egyszintre tapodott föld, talpunkkal ledöngölt márga. De még ez a kopasz kis tér is beleolvadt lassanként a megkopaszodó kertbe, mely november-decemberre már maga is letarolt, sivár és meghaló lett, sehol benne egy eleven fűszál. Csak aszott tarack tekereg szanaszét, csak a nyár szemete terjeng rajta, kusza lom és fakó enyészet. Elaludt a kert is a tornác alatt, mint aludt ott valaha, hajnalonta, Perzsi. Ásott gödrének nyoma se maradt itt, mert maga a kert is olyan lett, mintha szétkapálták volna a dolgos őszi esők. A nyomtalan Perzsiről megfeledkezett a kert, így a felejtés szép lassan az egész bandában is elkezdődhetett.

Elkezdődhetett volna.

Mert ekkor kezdett készülni a kertben a dombormű a kutyáról. Egy január-végi napon megjelent Perzsi nyomtalan gödre fölött a télbe nem illő, friss fű. Az egész halott kertben kizöldült egyetlen eleven folt. Élő folt a holt kertben s kezdte kirajzolni Perzsinek azt az elnyúlt körvonalát, ahogyan őt a gödörbe fektettük azon a nyári szombaton. A hosszú vizsla-lábak mentén kisarjadt a fű, a lenti törzs fölött, idefenn, kiterült a tömött gyep, kirajzolódott a nyak vonala, végén a kerek puli-fejjel. Rajz még csak, vázlat egy kutya testéről, lapos, mint egy zöld árnykép, de máris félreismerhetetlen, hogy Perzsié. Perzsi sziluettje, fűből, úgy, ahogyan feküdni szokott a kert füvén s a parti bokrok alatt, ahogyan fekszik most a gödörben. A rajzolat-domborművé koratavasszal kezdett lenni, mikor a gödör fölött minden többi kerti fűveknél magasabbra, sűrűbbre, odalenti nedvektől elevenebb, sötétebb zöldre nőtt a fű. Domborművé lett Perzsinek, lemásolva teste vonalát, lábszárát, törzsét, puli-fejét. Hosszú hajzatot, magas hajzatot, fűből másolt hajzatot fésülgetett a korai szél, rugalmasan eleven, simogató szélnek, kéznek szívesen engedőt.

Perzsi megteremtette testének élő anyagaiból a saját domborművét a kertben. Mulandó örökzöld füveket növesztett maga fölé, mulandókat, mert ősszel elhalókat, örökzöldeket, mert tavasszal egyre megújulókat. Kifaragta magát a füvek domborművén, mint kifaragják kőből, kiöntik bronzból papok és katonák, királyok és hadvezérek fekvő alakját a sarkofágokra. Elkopó kőből, pusztuló vasból faragják ki történelmi-nevezetes hősök és zsarnokok, szentek és tudósok alak-mását a nekropoliszok s templomok e sírládáira, talpig páncélba vagy talpig gálaruhába öltöztetve a holtakat, márványkőben és ércben ábrázolják őket, hogy az, ami e koporsók sötétjében szétmállik és elolvad, idefönn a napvilágon valahogy mégis fennmaradjon. Szánalmas emberi öncsalás, hencegő kegyelet. Míg Perzsi kutya-testéből a gödör fölött ércnél maradandóbban egyre elhal és egyre újul a fű, eleven alak-más, élő dombormű, mely hajladozik a szélben és a kéz alá simul borzasan.

Nem tudni, mi van azóta a kertben, ahol futkározott és csaholt valaha, nem tudni mi van a házban, mi van a tornácán, a cserge̋in és gyékényein. Csak azt tudni, mi nincs. Nincs a banda és ifjúságának csiklandó illata. Nincs a kertben Perzsi, csak a kert alatt, füvekkel takarva, és a ház fölött nem peng a telihold.

Mátrai-Betegh Béla